

Inhoud

- Zoeken naar de juiste betekenis** **2**
Over het gebruik van de woorden ‘haat’ en ‘haten’ in de
Bijbel in Gewone Taal
Jaap van Dorp
- Boetkleed of rouwkleed?** **14**
De vertaling van een woord in Judit 4
Sam Janse
- Kwaliteit meten – *The Passion op de weegschaal*** **17**
Betrouwbaarheid en geloofwaardigheid als criteria bij
het vertalen van de Bijbel in andere media dan print
Rieuwerd Buitenwerf en Stefan van Dijk
- Wanhoop en hoop!** **33**
Een alfabetische vertaling van het boek Klaagliederen
Roelof van der Spuy

▲ David en Jonatan, uit: *Historie des Ouden en Nieuwen Testaments [...]*, Amsterdam 1700.

Foto: NBG/Sandra Haverman

Zoeken naar de juiste betekenis

Over het gebruik van de woorden ‘haat’ en ‘haten’ in de *Bijbel in Gewone Taal*

Jaap van Dorp

Het Nederlands Bijbelgenootschap werkt momenteel aan de *Bijbel in Gewone Taal* (BGT). Dit wordt een vertaling in eenvoudig Nederlands, die voor iedereen begrijpelijk moet zijn, ook voor mensen die weinig lezen of moeite hebben met lezen. De vertaling zal verschijnen in 2014. Informatie is te vinden op www.bijbelgenootschap.nl onder ‘Bijbel in Gewone Taal’. *Met Andere Woorden* schenkt aandacht aan deze nieuwe vertaling met een serie artikelen over specifieke vertaalkwesties. Deze bijdrage gaat over het vaststellen van de juiste betekenis van de Hebreeuwse respectievelijk Griekse werkwoorden *sane*’ en *miseô*. Die worden in veel bijbelvertalingen met ‘haten’ weergegeven. In welke gevallen is die Nederlandse weergave ook adequaat in de BGT?

The Bible in Basic English

In 1949 verscheen bij de Cambridge University Press *The Bible in Basic English* (BBE).¹ Onder leiding van S.H. Hooke, die als oudtestamenticus verbonden was aan de *University of London*, publiceerde een team van bijbelwetenschappers en taalkundigen in dat jaar een *basic* versie van de complete Bijbel. Eerder, in 1941, was al eenzelfde vertaling van het Nieuwe Testament gereedgekomen. Deze bijbeluitgave was bedoeld om gelezen te worden op al die plaatsen in de wereld waar de Engelse taal als tweede taal werd gebruikt.

Voor het Nederlands Bijbelgenootschap was het verschijnen van de BBE de aanzet om na te denken over het maken van een bijbelvertaling in eenvoudig Nederlands. Tijdens de eerste vergadering van de Commissie voor het Bijbelgebruik op 13 januari 1950 merkte F.W. Grosheide het volgende op: ‘In onze tijd zijn velen het bijbellezen ontwend en daardoor vervreemd van de Bijbel. Zij weten er de weg niet meer in. Nodig is, dat voor verschillende groepen van mensen bijzondere leesroosters worden uitgegeven. Verder boekjes met gedeelten uit de Bijbel, en een Bijbel in zeer verkorte vorm en in zeer eenvoudige

taal zoals die voor Engeland in het Basic English is verschenen.² Het was volgens Grosheide de primaire taak van de Commissie voor het Bijbelgebruik om ook voor het Nederlandse taalgebied te werken aan zo'n uitgave van de Bijbel.

Nadruk op beperkte woordenschat

De vertalers van de BBE mochten putten uit een beperkt Engels vocabulaire van 850 woorden, vastgesteld door C.K. Ogden van het *Orthological Institute* in Cambridge. Deze basiswoordenschat werd aangevuld met honderd woorden voor het vertalen van poëzie, plus nog eens vijftig woorden om specifieke bijbelse begrippen weer te geven. De vertalers hebben dus veel moeilijke woorden moeten vervangen door eenvoudiger taal, door woorden met een hoge frequentie in het Engels. Maar typisch bijbels idioom, retorische taal en metaforen, zaken die een tekst vaak echt moeilijk maken, werden op de traditionele manier weergegeven. En ook op zinslengte werd niet gelet.

Zo is Genesis 9:2 in de BBE vertaald met:

And the fear of you will be strong in every beast of the earth and every bird of the air; everything which goes on the land, and all the fishes of the sea, are given into your hands.

De *Revised Standard Version* (RSV) uit 1952 heeft hier:

The fear of you and the dread of you shall be upon every beast of the earth, and upon every bird of the air, upon everything that creeps on the ground and all the fish of the sea; into your hand they are delivered.

Het verschil tussen de BBE en de RSV is goed op woordniveau te beschrijven. De vertaalslag in de BBE betreft alleen het lexicon, maar de typische bijbeltaal ('the fear of you will be strong in every beast', 'all the fishes of the sea are given into your hands') is in het Engels blijven staan.

Woordenlijst BGT

Ook de BGT maakt gebruik van een beperkt lexicon. Voor deze vertaling is een woordenlijst samengesteld waarvoor het *Basiswoordenboek Nederlands* als uitgangspunt genomen is. Lemma's uit dit woordenboek die niet van toepassing zijn op het corpus van de Bijbel, zijn geschrapt, en aanvullingen zijn gemaakt op basis van het *Van Dale Pocketwoordenboek Nederlands als tweede taal* en met behulp van frequentielijsten als het 'Corpus Gesproken Nederlands'. De lijst bevat ook woorden die in bijbelse teksten onmisbaar worden geacht, zoals 'tempel', 'altaar' en 'vasten'.

Maar de werkwijze van de BGT verschilt sterk van die van de BBE. Niet alleen wordt het criterium van eenvoud en duidelijkheid nu ook toegepast op zinsniveau en op de tekststructuur, maar ook op het niveau van de woordbetekenis gaat de BGT anders te werk. In de BBE zijn alleen bekendere, meer frequente woorden gekozen bij de weergave van de standaardbetekenissen van de Hebreeuwse woorden. In de BGT wordt ook bijbels idioom aangepakt. Typisch bijbelse constructies worden niet woord-voor-woord naar het Nederlands omgezet, maar naar de betekenis vertaald. Zo wordt Genesis 9:2 in de BGT vertaald met:

De dieren op het land en de vogels en de vissen zullen bang voor jullie zijn. Want jullie zijn de baas over de dieren.

We zullen dit bijzondere aspect van de BGT nader illustreren aan de hand van een bespreking van de termen ‘haat’ en ‘haten’.

Haat en haten

Er zijn nogal wat teksten in de Bijbel waarin de notie ‘haat’ en ‘haten’ op een of andere manier een rol speelt. Te denken valt aan teksten zoals Exodus 20:5, waarin Israëls God genoemd wordt als het object van haat, of aan Spreuken 13:24, waarin wordt gezegd dat een vader een kind haat als hij het niet straft wanneer dat nodig is. Een net zo bekende tekst is Lucas 14:26, waarin staat dat iemand geen leerling van Jezus kan zijn, als hij zijn hele familie en ook zichzelf niet haat. En in Romeinen 7:15 verzucht Paulus: ‘Niet wat ik wil, doe ik, maar wat ik haat, dat doe ik.’

In de brontekst worden steeds de verba *sane*’ (Hebreeuws) en *miseô* (Grieks) gebruikt, woorden die in de woordenboeken ‘haten’ als primaire betekenis krijgen. In de vertalingen wordt voor deze werkwoorden bijna automatisch teruggegrepen op de weergave ‘haten’. Maar ‘haten’ heeft in het Nederlands een eigen betekenisveld en gebruiksmogelijkheden, die, zo zal hieronder blijken, geenszins samenvallen met die van *sane*’ en *miseô* in het Hebreeuws en Grieks. Om *sane*’ en *miseô* goed in gewone taal weer te geven, zullen we eerst nauwkeuriger moeten vaststellen in welke betekenis die verba in de brontekst zijn gebruikt.

Haat en vijandschap

Het werkwoord *sane*’ is in de Hebreeuwse Bijbel vaak te vinden in teksten waarin het motief ‘vijandschap’ voorkomt.³ Het wordt gebruikt als parallel of als synoniem van wat vijanden en tegenstanders zijn of doen. Dat komt goed

tot uitdrukking in het *paralellismus membrorum* van poëtische teksten, zoals in Psalm 106:10:

Hij redde hen uit de greep van de hater (*sonē*),
verloste hen uit de greep van de vijand (*’ojev*).

Het woord *sonē* signaleert hier de afkeer, de weerzin en de vijandschap die de tegenstander van het volk Israël koestert: de farao van Egypte, die doelbewust alles op alles zet om de ondergang van de Israëlieten te bewerkstelligen.

In de BGT zijn voor de weergave van een kwaadwillende houding van iemand die uit is op de vernietiging van een ander, en van het daarbij passende gevoel van aversie, de woorden ‘haat’ en ‘haten’ gekozen. In die betekenis is haat een belangrijk motief in een gerechtelijk onderzoek waarin iemand van moord wordt verdacht. In Deuteronomium 19:4 is bepaald dat een verdachte alleen dan veilig is in een vluchtstad, als vastgesteld kan worden dat hij een ander niet met opzet heeft gedood. In het Hebreeuws is voor ‘zonder opzet’ de term *bivli da’at*, ‘zonder kennis/besef’, gebruikt. Dit wordt in Deuteronomium 19:4 nader verklaard met *wehoe lo sonē’ lo*, ‘hij haatte hem (namelijk) niet’. Dit haten is dus essentieel voor de rechtszaak, omdat iemand die uit haat handelt en dus weet dat zijn gewelddaad tegen een ander de dood tot gevolg kan hebben, beschuldigd kan worden van moord. In Deuteronomium 19:11 wordt verder uitgewerkt wat wij gewoonlijk ‘met voorbedachten rade’ noemen: de dader moet het slachtoffer haten en bewust met zijn acties tegen hem gericht zijn (belagen, aanvallen, dodelijk treffen).

In dergelijke contexten van vijandschap is het gebruik van het woord ‘haat’ en het werkwoord ‘haten’ in de BGT een adequate weergave van *sane’*. Vaak is de nominale vorm van het werkwoord vertaald met synoniemen als ‘vijand’ en ‘tegenstander’.

De BGT-versie van Psalm 106:10 luidt:

De Heer redde hen van hun tegenstanders, van de mensen die hen *haatten*.

En Deuteronomium 19:4 is als volgt vertaald:

Maar je kunt er niet heen vluchten als je iemand *uit haat* gedood hebt.
Je bent er alleen veilig als je het per ongeluk gedaan hebt.

Het synoniem ‘vijand’ wordt in de BGT gebruikt in contexten zoals in Exodus 1:10:

We moeten verstandig zijn en zorgen dat er niet nog meer Israëlieten bij komen. Want stel dat er oorlog komt. Dan vechten ze misschien met onze *vijanden* mee, en daarna zouden ze weg kunnen vluchten uit ons land.

Haat en liefde

Het vijandige betekenisaspect van *sane*' past veel minder goed in contexten waarin het werkwoord is gebruikt als tegenstelling van *'ahev*, een werkwoord dat gewoonlijk met 'liefhebben', 'houden van' wordt vertaald. In Deuteronomium 21:15-17 staat een aantal bepalingen betreffende de rechten van de eerstgeboren zoon. Als een man twee vrouwen heeft en als hij van de ene meer houdt dan van de andere en hij bij beide vrouwen een zoon heeft, dan mag de voorkeur van de man geen invloed hebben op de verdeling van de erfenis. De ene vrouw wordt aangeduid met *ha'ahoeva* (nominale vorm van *'ahev*) en de andere vrouw met *hasenoe'a* (nominale vorm van *sane*'). *Sane*' en *'ahev* staan hier niet zwart-wit tegenover over elkaar als 'haten' en 'liefhebben', maar als 'veel/wel houden van' en 'minder/niet houden van', zonder dat daarbij van heftige animositeit sprake hoeft te zijn.

De BGT-versie van Deuteronomium 21:16 luidt:

Stel nu dat de man besluit om zijn bezit als erfenis aan zijn zonen te geven. Mag hij dan het grootste deel geven aan de zoon van de vrouw van wie hij het meest houdt (*ha'ahoeva*)? En het kleinste deel aan de zoon van de vrouw van wie hij minder houdt (*hasenoe'a*)? Nee.

De Statenvertalers hebben in een kanttekening bij Deuteronomium 21:15 deze nuance 'haten = minder houden van' in de betekenis van *sane*' aangegeven als de echte betekenis van dit werkwoord in de gegeven context. In hun vertaling handhaafden zij echter de standaardweergave 'haten'. In de *Herziene Statenvertaling* (HSV) van 2010 is de betekenisnuance uit de kanttekening terecht de weergave van *senoe'a* in de vertaling geworden ('Wanneer een man twee vrouwen heeft, de een geliefd en de *ander minder geliefd* ...'), terwijl in een voetnoot wordt verklaard dat er letterlijk 'gehaat' staat – een voetnoot die overbodig is omdat *sane*' in deze context niet 'haten' betekent.

De BBE handhaaft in Deuteronomium 21:15-17 – wellicht omwille van de eenvoud – de standaardbetekenissen van *sane*' en *'ahev* en duidt de twee moeders aan als 'two wives, one greatly loved and the other hated'. Daarmee wordt echter een vertekend beeld gegeven van wat de brontekst bedoelt te zeggen: liefde staat niet simpelweg tegenover haat.

▲ Rachel en Lea, uit: J.J. Scheuchzer, *Geestelyke Natuurkunde [...]*, deel 1, Amsterdam 1735.

Foto: NBG/Sandra Haverman

Het gebruik van *sane*' in Deuteronomium 21:15-17 is goed vergelijkbaar met de typering van Lea als *senoe'a* in Genesis 29:31, 33.⁴ Jakob houdt meer van Rachel dan van Lea. Die betekenis van *sane*' is al uit de context op te maken. Genesis 29:30 formuleert het verschil tussen Jakobs liefde voor Rachel en Lea op de volgende manier: *wajje'èhav gam 'èt rachel milleah*, in *De Nieuwe Bijbelvertaling* (NBV): 'van Rachel hield hij echt, meer dan van Lea'. In het verlengde daarvan luidt de vertaling van het begin van Genesis 29:31 in gewone taal: 'De Heer zag dat Jakob niet zo veel van Lea hield.'

In de *Statenvertaling* (SV) en de HSV wordt *sane*' in Genesis 29:31 op dezelfde manier behandeld als *sane*' in Deuteronomium 21:15-17. Dat gebeurt ook in de vertaling van Genesis door de Societas Hebraica Amstelodamensis, waarin door middel van een aantekening de bedoeling van 'haten' wordt toegelicht ('achterstellen', 'minder achten').⁵

Haat en liefde in verbondstaal

De werkwoorden *'ahév* en *sane*' komen in wetsteksten en in profetische teksten soms samen voor als twee polaire begrippen. Bekende teksten in dit verband zijn Exodus 20:5-6, Deuteronomium 7:9-10; 21:15-17, Amos 5:15, Micha 3:2 en Maleachi 1:2-3 (geciteerd in Romeinen 9:13). Het werkwoord *sane*' houdt in juridische teksten formeel een afwijzing of een verbreking van de relatie in. In combinatie met *'ahév* hoort *sane*' tot de typische 'verbondstaal' in de Bijbel. Maleachi 1:2-3 en het citaat in Romeinen 9:13, traditioneel weergegeven met 'Jakob heb ik liefgehad, Esau heb ik gehaat', zijn daar mooie voorbeelden van.⁶ Het object van *sane*' is degene die is afgewezen, die niet als verbondspartner is gekozen. Met haat jegens Esau kan dat niet te maken hebben. In het boek Genesis lezen we nergens over Gods haat tegenover Esau. Wel krijgt Jakob een voorkeursbehandeling: God kiest voor hem en verzekert hem en zijn nakomelingen van zegen. De eerstgeborene, Esau, wordt bij zijn broer *achtergesteld*, en dat gebeurt nog voordat hij en Jakob zijn geboren en dus beiden enig goeds of kwaads hebben kunnen doen. *Sane*' als tegenstelling van *'ahév* betekent in de gegeven context in feite hetzelfde als 'niet liefhebben', 'niet verkiezen'.⁷

In Exodus 20:5-6 is niet een volk of een persoon, maar God het object van *sane*' en *'ahév*. Beide werkwoorden hebben betrekking op de houding van de ene verbondspartner tegenover de andere. In het Bijbels Hebreeuws is *'ahév*, 'liefhebben', het werkwoord om aan te duiden dat bondgenoten loyaal zijn aan elkaar of dat een vazal trouw is aan de suzerein. In 1 Koningen 5:15 beschrijft *'ahév* in politieke zin de vriendschappelijke alliantie tussen koning David van Israël en koning Chiram van Tyrus.⁸ Dezelfde politieke lading heeft *'ahév* in 1 Samuel 18:1, 3 en 20:17 als Jonatan partij kiest voor David, tegen zijn vader Saul.⁹

Om het tegenovergestelde van deze politieke loyaliteit uit te drukken, wordt in de Bijbel het werkwoord 'ahev niet ontkend door er lo', 'niet', voor te zetten, maar door het werkwoord sane', 'haten', te gebruiken.¹⁰ Dat komt goed tot uitdrukking in 2 Samuel 19:6-7. Wanneer David treurt om de dood van zijn zoon Absalom, maakt zijn legeraanvoerder Joab hem daarover een verwijt. Joab merkt op dat David een scherp onderscheid maakt tussen zijn trouwe aanhangers enerzijds en zijn zoon Absalom anderzijds, terwijl die toch zijn gezag als koning heeft verworpen. In de NBV luidt de vertaling van 2 Samuel 19:6-7:

Toen ging Joab bij de koning binnen en zei: 'Vandaag hebt u al uw aanhangers te schande gemaakt, terwijl zij uw leven en dat van uw zonen en dochters en dat van uw vrouwen en bijvrouwen hebben gered. *U haat degenen die u liefhebben en u hebt degenen die u haten lief.* Vandaag hebt u laten merken dat u geen waarde hecht aan uw bevelhebbers, noch aan uw aanhangers. Vandaag weet ik zeker dat u het beter zou vinden wanneer Absalom nog in leven was en wij allemaal waren gesneuveld.

In deze passage verwijst 'liefhebben' naar de loyaliteit van Davids aanhangers, en 'haten' benoemt de houding van degenen die het koningschap van David afwijzen.

Dezelfde betekenisaspecten hebben de polaire begrippen sane' en 'ahev in Exodus 20:5-6. De gangbare vertalingen van die woorden zijn 'haten' en 'liefhebben', zoals in de NBG-vertaling 1951 (NBG 1951):

(...) want Ik, de HERE, uw God, ben een naijverig God, die de ongerechtigheid der vaders bezoek aan de kinderen, aan het derde en aan het vierde geslacht van hen die Mij haten (sane'), en die barmhartigheid doe aan duizenden van hen die Mij liefhebben ('ahev) en mijn geboden onderhouden.

De *New JPS Translation* vertaalt sane' aan het slot van vers 5 met 'to reject', een vertaling die in de gegeven context adequaat is. De waarschuwing in Exodus 20:5 geldt degenen die niet trouw zijn aan JHWH als hun God en die hem verwerpen, zoals Absalom volgens Joab het koningschap van zijn vader David heeft verworpen door tegen hem in opstand te komen.

In de BGT is dit gedeelte van de tien geboden in Exodus 20:4-6 weergegeven met:

Maak geen beelden om die te vereren of ervoor te knielen. Maak geen beeld van een mens, of van een dier dat leeft in de lucht, op het land of in het water. Want ik, de Heer, ben je God. Ik wil niet dat je andere goden dient.

Als iemand mij ontrouw is (*sane*) en andere goden gaat dienen, zal ik hem straffen. Dan straf ik hem en ook zijn nakomelingen, tot en met de vierde generatie. Maar als iemand mij liefheeft (*'ahev*) en zich aan mijn regels houdt, zal ik goed voor hem zijn. Ik zal ook goed zijn voor zijn nakomelingen, zelfs voor de duizendste generatie.

De BBE sluit zich met de weergave 'my haters' in vers 5 en 'those who love me' in vers 6 aan bij de traditionele vertalingen die alle betekenisaspecten en connotaties van die woorden in de ontvangende taal mogen insluiten. De BGT reikt met 'ontrouw zijn' in gewone taal de specifieke betekenis aan die *sane* heeft in de context van Exodus 20. Dezelfde context komt ook elders in de Hebreeuwse Bijbel voor, bijvoorbeeld in Psalm 139:21-22, waarin de dichter verklaart dat hij geen vriend kan zijn van degenen die ontrouw zijn aan JHWH.¹¹

Haat, vijandschap en onwil

Het werkwoord *miseô* in het Nieuwe Testament heeft al naar gelang de context waarin het gebruikt wordt, ongeveer dezelfde semantische bandbreedte als het Hebreeuwse *sane*. De BBE geeft meestal voor *miseô* de betekenis 'haten', zoals in Matteüs 6:24: 'No man is able to be a servant to two masters: for he will have hate for the one and love for the other.' Deze uitspraak doet denken aan situaties zoals in Genesis 29:30-31, waar wordt verteld dat Jakob meer van zijn ene vrouw (Rachel) houdt dan van de andere (Lea). Maar wat Matteüs 6:24 betreft, signaleren de werkwoorden *miseô* en *agapaô* niet zozeer de mate waarin iemand bepaalde gevoelens voor iemand koestert. De uitspraak in Matteüs 6:24 wil met het gebruik van beide werkwoorden de hoorder ervan overtuigen dat een dienaar slechts aan één meester trouw kan zijn.¹²

In een aantal gevallen wordt het werkwoord *miseô* gebruikt in relatie tot vijandschap, zoals in Matteüs 10:22. *Miseô* is daar onderdeel van een eschatologisch motief dat niet zozeer wijst op een emotie als wel heel concreet op verwerping.¹³ In de BGT wordt het begin van vers 22 weergegeven met: 'En omdat jullie bij mij horen, zal iedereen jullie behandelen als een vijand.'

In Johannes 3:20 is 'een hekel hebben aan' gebruikt als weergave van *miseô*:

Iemand die slecht leeft, heeft een hekel aan het licht. Hij vlucht weg van het licht, want hij wil zijn slechte daden verborgen houden.

Het werkwoord *miseô* impliceert ook een krachtige afwijzing in Romeinen 7:15: ‘Niet wat ik wil, doe ik, maar wat ik *misô*, dat doe ik.’ De persoonsvorm *misô* vormt enerzijds een scherp contrast met het eerder in vers 15 genoemde *thelô*, ‘ik wil’ (niet wat ik wil, doe ik). Maar het werkwoord is ook parallel gebruikt met *ou thelô*, ‘ik wil niet’ (Indien ik doe wat ik niet wil ...), in vers 16. *Miseô* heeft in Romeinen 7:15 praktisch de betekenis van *ou thelô*, maar *miseô* impliceert een sterkere emotie. Daarom is het in vers 15 van de BGT weergegeven met ‘iets *absoluut* niet willen’.

Een bijzondere betekenis heeft *miseô* in Lucas 14:26, een tekst die in weergaven zoals de NBG 1951 enige verwondering wekt:

Indien iemand tot Mij komt, en niet haat (*ou misei*) zijn vader en moeder en vrouw en kinderen en broeders en zusters, ja zelfs zijn eigen leven, die kan mijn discipel niet zijn.

De BBE gaat mee met die traditionele vertaling: ‘If any man comes to me, and has not *hate* for ...’ In de kanttekeningen bij de SV is opgemerkt dat ‘niet haten’ in Lucas 14:26 moet worden geïnterpreteerd in het licht van de inhoudelijk sterk overeenkomende uitspraak in Matteüs 10:37: ‘Die vader of moeder liefheeft boven mij, is mijns niet waardig.’ Het werkwoord *miseô* is hier wat betekenis betreft dus tegengesteld aan ‘iemand een voorkeursbehandeling geven’. Dezelfde nuances zagen we ook optreden bij het gebruik van het werkwoord *sane*’ in Genesis 29:31, Deuteronomium 21:15-17 en Maleachi 1:2-3. De vraag is dan wel hoe *ou misei* in de gegeven context precies moet worden weergegeven. Lucas 14:26 is sterker dan Matteüs 10:37: de mensen die Jezus willen volgen, worden opgeroepen om alle andere relaties in hun leven radicaal te relativiseren. Maar die oproep impliceert niet dat iemand aversie koestert jegens de mensen in de directe omgeving of een hartgrondige hekel aan zichzelf heeft.¹⁴ In die geest is Lucas 14:26 in de BGT als volgt vertaald:

Als je bij mij wilt horen, dan moet je alles opgeven: je vader en moeder, je vrouw en kinderen, en je broers en zussen. Je moet zelfs je eigen leven willen opgeven. Als je dat niet wilt, dan kun je mijn leerling niet zijn.

Conclusie

De vertaling ‘haten’ voor het Hebreeuwse *sane*’ en het Griekse *miseô* doet de diversiteit aan betekenisaspecten van die werkwoorden tekort en roept in veel contexten ongewenste associaties op. Betekenissen als ‘iemand als een vijand behandelen’, ‘een hekel hebben aan’, ‘afwijzen’, ‘verwerpen’, ‘niet de voorkeur

geven' en zelfs 'niet willen' zijn vaak adequaat om aan te geven wat er in de brontekst is bedoeld. Welk betekenisaspect moet worden gekozen, is steeds afhankelijk van de context waarin *sane*' en *miseô* zijn gebruikt. Daarin verschilt het werk aan de BGT niet van het werk aan andere vertaalprojecten.

Noten

- 1 *The Bible in Basic English*, Cambridge 1949.
- 2 Uit de notulen van de Commissie voor het Bijbelgebruik, 13-01-1950, in het NBG-archief dat gedeponeerd is in het Utrechts archief.
- 3 De combinatie 'haat' en 'vijand(schap)' komt in één vers voor in: Leviticus 26:17, Numeri 10:35, Deuteronomium 30:7, 2 Samuel 22:18, 41, Ester 9:1, 5, 16, Psalm 18:18, 41; 21:9, 25:19, 35:19, 38:20, 55:13, 68:2, 69:5, 83:3, 106:10 en 139:22.
- 4 Zie bijv. D.L. Christensen, *Deuteronomy 21:10-34:12*, Word Biblical Commentary 6b, Nashville/Dallas/Mexico City/Rio de Janeiro/Beijing 2002, 477-478.
- 5 Zie *Genesis. Hebreeuwse tekst en Nederlandse vertaling*, Haarlem/Amsterdam/Stuttgart 1999, 371.
- 6 Zie R. Kessler, *Maleachi*, Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament, Freiburg im Breisgau/Basel/Wien 2011, 111-115.
- 7 De vertaling van Maleachi in gewone taal is nog niet gereed.
- 8 Zie J.A. Thompson, 'Israel's "lovers"' in: *Vetus Testamentum* XXVII (1977), 475-481; idem, 'Israel's "haters"' in: *Vetus Testamentum* XXIX (1979), 200-205.
- 9 Zie ook P.R. Ackroyd, 'The Verb Love: 'ahab in the David-Jonathan Narratives. A Footnote' in: *Vetus Testamentum* XXV (1975), 212-213.
- 10 Zie Thompson, 'Israel's "haters"', 200-205, in het bijzonder 200-201.
- 11 Zie Fr.L. Hossfeld & E. Zenger, *Psalmen 101-150*, Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament, Freiburg im Breisgau/Basel/Wien 2008, 728.
- 12 Vergelijk U. Luz, *Das Evangelium nach Matthäus*, Mt 1-7, Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament 1/1, Neukirchen-Vluyn 2002, 468, en W.D. Davies & D.C. Allison jr., *The Gospel according to Saint Matthew*, Volume I, The International Critical Commentary, Edinburgh 2000, 642.
- 13 Davies & Allison jr., Volume II, The International Critical Commentary, Edinburgh 1998, 187.
- 14 Zie o.a. J. Reiling & J.L. Swellengrebel, *A Translator's Handbook on the Gospel of Luke. Helps for Translators*, London/New York/Stuttgart 1971, 535.

Dr. J. van Dorp is als oudtestamenticus verbonden aan het Nederlands Bijbelgenootschap.

▲ C. van Sichem, Judit, uit: *Biblia Sacra [...]*, [Amsterdam] 1657.

Foto: NBG/Sandra Haverman

Boetekleed of rouwkleed?

De vertaling van een woord in Judit 4

Sam Janse

In Judit 8:5, 9:1 en 10:3 heeft *De Nieuwe Bijbelvertaling* (NBV) het woord *sakkos* vertaald met ‘rouwkleed’, terwijl hetzelfde woord in Judit 4:10, 11, 12 en 14 met ‘boetekleed’ weergegeven is. Mijn vraag is of dat gelukkig is. Niet vanuit de ijzeren wet van de concordante vertaling, maar vanuit de vraag of deze vertaling recht doet aan wat er in Judit 4 gebeurt, en of verbanden in dit boek niet duidelijker worden als er over de hele linie voor hetzelfde woord gekozen wordt.

Ter inleiding: in het boek Judit wordt Israël bedreigd door de Assyrische (sic!) koning Nebukadnessar, die zijn aanvoerder Holofernes naar Israël stuurt om dat volk te vernederen. Israël is in zak en as. Dan wordt in hoofdstuk 8:5 Judit ten tonele gevoerd. Ze loopt vanwege de dood van haar man ook na drie jaar en vier maanden nog steeds in een *sakkos* rond. Dat is dus duidelijk een rouwgewaad.

Maar wat is het in hoofdstuk 4? Daar wordt verteld dat het volk bij het naderende gevaar God aanroept, dat de mensen ‘hun ziel vernederen’ (4:9) en een *sakkos* aantrekken (4:10), door de NBV respectievelijk vertaald met ‘boete doen’ en ‘boetekleed’. Een argument dat daarvoor pleit, is dat ‘de ziel vernederen’ in het Oude Testament vijf keer in Leviticus (16:29, 31; 23:27, 29, 32) voorkomt en wel in teksten die handelen over de Grote Verzoendag. Daar staat het duidelijk in het kader van schuld en boete.

Maar dat is niet de enige context voor deze uitdrukking. In Psalm 35:13 komt zowel het bewuste kleed als de uitdrukking ‘de ziel vernederen (door te vasten)’ voor in het kader van een onschuldbetuiging. Hier zou ‘rouwkleed’ dus meer op zijn plaats zijn dan ‘boetekleed’ (tegen de NBV, die ook hier dit laatste woord heeft). Ook in Psalm 44:26, waar de *Septuaginta* de uitdrukking in de passieve vorm heeft, is het kader niet de schuld, maar de onschuld. De voorlopige conclusie is dus dat de oudtestamentische parallellen in principe beide vertalingen mogelijk maken: ‘rouwkleed’ en ‘boetekleed’, en dat de context moet uitwijzen wat de gewenste vertaling is.

Hoe ligt dit in Judit 4? De hoofdlijn van dit boek is niet dat God Israël straft voor zijn zonden. De enige plek waar zonde expliciet genoemd wordt, is Judit 7:28, en dat lijkt daar toch wat *pro forma* te zijn: ellende veronderstelt nu eenmaal zonde. Veeleer domineert in dit boek een besef van onschuld (8:18-20). Wat Israël overkomt, is niet zozeer straf, maar beproeving (8:25-27). Dit valt te meer op wanneer we Judit vergelijken met de contemporaine literatuur. In 1 en 2 Makkabeeën, in het apocriefe boek Baruch en in Daniël, om er niet meer te noemen, overheerst een sterk besef van zonde en straf. Dat is in Judit afwezig. Dat pleit ervoor om *sakkos* in Judit 4 niet met ‘boetekleed’, maar met ‘rouwkleed’ te vertalen.

Ook de parallellie tussen Judit en het volk vraagt erom. Die is niet toevallig. Wat van het volk gezegd wordt, wordt ook van Judit vermeld: roepen tot God (4:12, 15 // 9:1), vasten (4:13 // 8:6), ‘vallen op hun aangezicht’ (4:11 // 9:1) en het strooien van as op het hoofd (4:11 // 9:1). In dat verband wordt zowel bij het volk als bij Judit gesproken over de *sakkos*. In het hele boek is het duidelijk: Judit, *Jehoedit*, de Jodin, is de representante van het volk. Zij handelt bevrijdend. Als de *sakkos* bij Judit een ‘rouwkleed’ is, vraagt de genoemde parallellie erom ook de *sakkos* van het volk met hetzelfde woord te vertalen. De uitdrukking ‘de ziel vernederen’ (4:9) kan ook beter niet weergegeven worden met ‘boete doen’, maar meer in de geest van de *Willibrordvertaling* (1995) met ‘zij vernederden zich (met grote volharding)’.

Er is binnen de Apocriefen nog een parallel aan te wijzen die in dezelfde richting wijst: de Griekse versie van Ester. Veel trekken van het boek Judit vinden we in dit werk terug. Als Mordechai het bericht hoort dat alle Joden in het rijk van Ahasveros zullen worden vermoord, kleedt hij zich in een *sakkos* (Ester [Grieks] 4:1, 2, 3, 4) en roept uit: ‘Er wordt een volkomen onschuldig volk veroordeeld.’ Deze onschuldbetuiging wijst in de richting van de vertaling ‘rouwkleed’, zoals de NBV die hier ook terecht biedt. Ik zou ervoor willen pleiten om ook de onderhavige passages in Judit zo te vertalen.

Dr. S. Janse is nieuwtestamenticus en emeritus predikant te Ameide.

Kwaliteit meten – *The Passion* op de weegschaal

Betrouwbaarheid en geloofwaardigheid als criteria bij het vertalen van de Bijbel in andere media dan print

Rieuwerd Buitenwerf en Stefan van Dijk

In 2010 werd het Nederlands Bijbelgenootschap uitgenodigd deel te nemen aan *The Passion*, een televisieproductie die het bijbelse passieverhaal op een nieuwe manier gestalte wilde geven in een nieuwe context. Het Nederlands Bijbelgenootschap heeft geparticipeerd in *The Passion 2011*, *The Passion 2012* en levert ook een bijdrage aan *The Passion 2013*. Het Bijbelgenootschap bestaat onder andere om betrouwbare en kwalitatief hoogstaande vertalingen van de Bijbel te maken. Onder vertalen wordt niet alleen het overzetten van een Hebreeuwse of Griekse tekst naar een Nederlandse tekst in geschreven of gesproken taal verstaan. Ook het overbrengen van de bijbeltekst naar andere media dan print valt onder de definitie van vertalen. Wanneer is een dergelijke ‘vertaling’ betrouwbaar te noemen? En van welke factoren hangen het succes en de effectiviteit van zo’n vertaling af? Dat willen we in deze bijdrage stap voor stap analyseren.

Betrouwbaar en geloofwaardig vertalen

Bij bijbelvertalen speelt het begrip ‘betrouwbaarheid’ of ‘getrouwheid’ een belangrijke rol. In de volksmond wordt getrouw vertalen gelijkgesteld met letterlijk vertalen, terwijl in de vertaalwetenschap veel meer gekeken wordt naar de relatie tussen het beoogde doel van een vertaling en de concrete uitwerking. Uitgangspunt is dat een vertaler een breed scala aan verantwoorde keuzemogelijkheden heeft: dé vertaling bestaat niet, er is altijd een wit gebied van mogelijke vertalingen. Er is ook een grijs gebied van vertalingen die misschien zouden kunnen, en een zwart gebied van foute vertalingen. Vertalers (en zeker bijbelvertalers) zullen in het algemeen gebruikmaken van de mogelijkheden in het ‘witte gebied’. Maar hoe wordt binnen dat witte gebied bepaald of een vertaling adequaat is, of minder adequaat?

- ▲ Onderdeel van het evenement is de processie met een groot wit neonkruis dat door tientallen mensen door de stad wordt gedragen. Het arriveert op het plein op het moment dat de kruisiging staat te gebeuren.

Foto: Victor van der Griendt/Mcklin

De doelstelling en de doelgroep van een vertaling zijn hier een bepalende factor. Wil men bijvoorbeeld vertalen voor een brede doelgroep, dan zal de gebruikte taal ook bij deze doelgroep moeten aansluiten. Wil men specifieke kenmerken zichtbaar maken voor een specialistische doelgroep, dan moeten deze kenmerken zo precies mogelijk worden weergegeven, ook al wordt daarmee de doeltaal enig geweld aangedaan.

Er zijn van de Bijbel zolang deze bestaat ook non-printvertalingen gemaakt. De reden hiervoor was altijd dat de geschreven tekst (een 'printvertaling') voor bepaalde doelgroepen ongeschikt geacht werd. De meest eenvoudige reden was uiteraard ongeletterdheid. Iemand die niet kan lezen, heeft niets aan een geschreven tekst. In de oudheid werden teksten opgeschreven om te bewaren of om voor te dragen; slechts een heel klein percentage van de bevolking was in staat zelfstandig literaire teksten te lezen. Een voordracht is van nature een 'non-printvertaling' van een geschreven tekst. Die delen van de Bijbel die geschreven zijn om voorgedragen te worden, zijn dus van nature 'scripts' voor

non-printvertalingen. Gedacht vanuit de antieke auteurs van de bijbelboeken zou men zelfs kunnen stellen dat de ‘echte’ Bijbel pas ontstaat wanneer de teksten voorgedragen worden.

Hoewel het aantal mensen dat zelfstandig een literaire tekst in print kan lezen, tegenwoordig veel groter is dan in de oudheid, blijft het zo, en lijkt het steeds meer zo te worden, dat andere media voor velen natuurlijker en toegankelijker zijn dan geschreven teksten. Aangezien het bij de Bijbel vaak gaat om ingewikkelde teksten uit een andere tijd en cultuur, geldt de leesdrempel voor een nog groter aantal mensen. Vertalingen als de *Bijbel in Gewone Taal* kunnen hier uiteraard helpen, maar ook vertalingen in andere media dan print.

De betrouwbaarheid van een vertaling in een ander medium is moeilijker te beoordelen dan de betrouwbaarheid van een vertaling in print. Subjectiviteit en (lokale) interpretatie bepalen het product in een veel grotere mate dan bij een vertaalde tekst het geval is. In dit artikel zullen we proberen enkele aandachtsgebieden te beschrijven die als succesfactoren kunnen gelden bij een effectieve en betrouwbare non-printvertaling. *The Passion* wordt hierbij als casus geanalyseerd aan de hand van de geformuleerde criteria.

De regels van het genre en de doelstellingen

Bij een ‘vertaling’ van een bijbelgedeelte in een ander genre dan geschreven taal, kan de vraag gesteld worden of de regels van dat betreffende genre gerespecteerd worden. *The Passion* is een muzikale hervertelling van het passieverhaal in de vorm van een evenement dat live uitgezonden wordt op televisie. Twee vragen die hierbij gesteld kunnen worden, zijn: in hoeverre er gehoorzaamd wordt aan de regels van het medium en in hoeverre het gekozen medium aansluit bij de doelstelling en de doelgroep.

Bij het beoordelen van een vertaling in een ander medium is het van groot belang om allereerst de vraag te beoordelen of de makers van de vertaling de regels van een genre of medium respecteren. Welke twitteraar die gewend is aan het twitter-idioom, zal bijvoorbeeld interesse hebben in een saai samenvatting van bijbelverzen? Als de regels niet of nauwelijks gerespecteerd worden, zal het product mislukken.

Het is moeilijk om *The Passion* genrematig scherp te positioneren. We houden het op een tv-productie van een evenement dat het midden houdt tussen een populaire musical en een passiespel. In elk geval voldoet *The Passion* goed aan de eisen van een tv-musical. De productie is groots opgezet, bekende popartiesten en acteurs vertolken de diverse rollen, bekende Nederlandstalige popnummers worden uitgevoerd en de arrangementen zijn met zorg samengesteld door Cor Bakker. Om te zorgen dat de kijkers zich kunnen identifice-

ren met de hoofdrolspelers, wordt het verhaal zoals het verteld wordt door de evangelisten, enigszins aangepast. Zo is er in *The Passion* een belangrijke rol weggelegd voor de verteller. Dat is ook het geval in de evangeliën, maar er is een belangrijk verschil, en dat is de toon. Waar de vertellers in de evangeliën lezers willen overtuigen dat Jezus de Zoon van God is en dat die boodschap verspreid moet worden, klinkt de verteller in *The Passion* als een niet-christelijk persoon die het verhaal van Jezus vertelt. Feitelijke gebeurtenissen worden op een neutrale toon verteld:

Op de avond voor zijn arrestatie organiseert Jezus een laatste maaltijd met zijn vrienden.

Meer religieuze of transcendente elementen worden sceptisch, of zelfs cynisch gebracht:

Tegelijkertijd verkondigt hij vrede, verlangt hij dat iedereen geaccepteerd wordt, zelfs degenen die nergens bij horen en erger nog: er wordt zelfs beweerd dat hij God is!

Er zijn mensen die hebben gezegd dat hij zal opstaan uit de dood. Ik heb vernomen dat ook Jezus zelf dit een paar keer gezegd heeft. (*Grinnikt smalend:*) Dat geloof je zelf ...

Deze spanning functioneert in *The Passion* als dramatische ambiguïteit – de kijkers moeten zélf beslissen aan welke kant zij staan. Voor de verteller in *The Passion* is het, zacht gezegd, niet evident dat Jezus de Zoon van God is. Deze veranderingen ten opzichte van het origineel komen ten goede aan de eisen van het genre. Een tv-productie die veel mensen wil bereiken, moet laagdrempelig zijn. Bij een product dat geschikt moet zijn voor uitzending op de publieke omroep, past geen evangeliserende toon. De schrijvers hebben daarom steeds gezocht naar aspecten in de bijbelse passieverhalen die benadrukt konden worden om een geloofwaardig en ontroerend verhaal te krijgen dat ook geschikt is voor een niet-christelijk publiek (denk hierbij aan de rol van Judas, de thema's vriendschap en familie, en de marteldood van Jezus die erg confronterend is voor mensen die zichzelf beschaafd noemen).

Toch is de aard van het medium niet de enige factor die het succes van een project bepaalt. Wie een bepaalde doelgroep wil bereiken, moet niet alleen

- ▲ Journalist Erik Dijkstra – bekend van het tv-programma *De Wereld Draait Door* – vertolkte in de editie van 2011 de rol van verteller.

Foto: Jean Pierre Heijmans/Eye to Eye

rekening houden met de ‘grammatica’ van een medium, maar ook met het verwachtingspatroon van de ontvanger. Het product moet voor de ontvanger geloofwaardig zijn.

Deze vraag is lastiger te beantwoorden in het geval van *The Passion*. Enige achtergrondinformatie is hiervoor noodzakelijk. De oorsprong van *The Passion* ligt niet in Nederland. Het evenement vond in 2006 voor het eerst plaats in Manchester, onder de naam *Manchester Passion*. Dat evenement werd live uitgezonden op BBC 3. Met de uitzending had de BBC twee doelstellingen: het oude verhaal uit de Bijbel bekendmaken, zodat mensen de culturele achtergrond van Pasen leren kennen, én mensen vermaken. Het bijbelse verhaal werd behandeld als cultureel erfgoed en als een literair product dat ook vandaag de dag nog voor vertier kan zorgen. Aan het begin van het programma introduceert de verteller het verhaal dan ook als volgt:

It's a story of sacrifice, forgiveness and hope. But also a story of love so powerful that millions of people all over the world couldn't stop talking about it the last 2000 years.

(The Manchester Passion)

Het is een verhaal van opoffering, vergeving en hoop. Maar ook het verhaal van een liefde die zo krachtig is dat er miljoenen mensen wereldwijd al duizenden jaren lang niet over uitgepraat raken.

(De vertaling in de Nederlandse versie)

Het is interessant dat twee christelijke omroepen (EO en RKK) besloten om een Nederlandse versie van *The Passion* te maken zonder het concept radicaal te herzien. Hun doelstellingen waren duidelijk meer missionair. Het is lastig te beoordelen in hoeverre een missionair doel bereikt wordt met de productie. De feitelijke plot van het passieverhaal, het verloop van de gebeurtenissen rond de dood van Jezus, kan duidelijk worden voor mensen die er onbekend mee zijn. Maar het is minder waarschijnlijk dat dat leidt tot levensverandering bij mensen. Voor een duidelijkere beantwoording van deze vraag en de vraag in hoeverre de productie voldoet aan de verwachtingen van de beoogde doelgroep, zou een uitvoerig onderzoek nodig zijn. Maar het is zelfs de vraag of de eerste, minder ambitieuze, doelstelling van de BBC behaald is. Begrijpt een niet-christelijke kijker met weinig voorkennis van het bijbelse verhaal na het kijken van *The Passion* waarom dit verhaal na tweeduizend jaar nog steeds verteld en gevierd wordt?

We kunnen concluderen dat de productie voldoet aan de eisen van het genre. Ook is duidelijk dat de beoogde doelgroep bereikt is: de kijkcijfers bevestigen dat. Bij het evenement in Gouda in 2011 en in Rotterdam in 2012 waren naar schatting 20.000 mensen aanwezig op het plein. In 2011 hebben gemiddeld 979.000 mensen gekeken naar de live-uitzending. Dit aantal is in 2012 sterk gestegen naar een gemiddelde van 1,7 miljoen kijkers. Op de vraag naar het resultaat op de gestelde doelen is een minder eenduidig antwoord te geven.

De plot van het origineel en de vertaling

Om te illustreren hoe in de vertaling (*The Passion*) wordt omgegaan met het origineel (de bijbelse evangeliën), zal de rol van Judas worden geanalyseerd. Judas wordt in de Bijbel voor het eerst genoemd in het Marcusevangelie. De evangelist is van meet af aan duidelijk over Judas. Bij de roeping van de leerlingen (Marcus 3:13-19) benoemt de verteller Judas als degene 'die hem heeft

uitgeleverd'. Judas wordt in het vervolg pas genoemd bij het begin van het pasieverhaal. Wanneer de Joodse leiders Jezus willen arresteren, helpt Judas hen in ruil voor geld (14:10-11). Marcus maakt op die manier duidelijk dat de actie van Judas geen onbezonnen daad was, maar een misdaad met voorbedachten rade. Dit beeld wordt gecontinueerd in de arrestatiescène: Judas schroomt niet: 'Toen hij eraan kwam, liep hij recht op Jezus af, zei: "Rabbi!" en kuste hem' (14:45). Meer vertelt Marcus niet over Judas, maar het beeld is duidelijk: Judas is de persoon die Jezus wil verraden, en die daarvoor een geschikte mogelijkheid zoekt. Er wordt niet verteld waarom hij dit wil, en er is in het Marcusevangelie ook geen sprake van spijt bij Judas nadat Jezus gekruisigd is. Matteüs volgt Marcus in grote lijnen, maar voegt wel enige informatie toe. Zo vermeldt hij het bedrag dat Judas krijgt voor zijn verraad (Matteüs 26:15). Ook beschrijft hij een hypocriet optreden van Judas (26:25), en vertelt hij hoe Judas zich verhangt als hij zich realiseert welke consequenties zijn verraad heeft gehad (27:3-10).

Lucas, die ook Marcus als basis gebruikt, beschrijft de motivatie van Judas. Hij introduceert daartoe de duivel in de plot: 'Toen nam Satan bezit van Judas' (Lucas 22:3). Verder ontnemt Lucas Judas elke directe rede, wellicht om zijn status nog meer te verlagen. Lucas beschrijft in Handelingen een ander verhaal over Judas' levenseinde: Gods oordeel wordt over Judas geveld wanneer hij een stuk grond van het door zijn verraad verdiende geld koopt (Handelingen 1:18). Het is goed om op te merken dat er in Lucas en Handelingen geen sprake is van spijt bij Judas.

Volgens het Johannesevangelie is Judas een dief (Johannes 12:6). Dat hij door de duivel geïnspireerd is, noemt Johannes zelfs tweemaal (13:2 en 13:27). Daarnaast wordt Judas tijdens de maaltijd aangeduid als verrader (13:26) en wordt zijn rol in de arrestatiescène nog verder gereduceerd dan in Lucas: Judas praat niet meer en kust Jezus niet. Er wordt alleen gezegd: "'Ik ben het,' zei Jezus, terwijl Judas, zijn verrader, erbij stond' (18:5). In het Johannesevangelie wordt geen woord gewijd aan eventuele spijt of aan de dood van Judas.

In *The Passion* wordt Judas geïntroduceerd op een vergelijkbare manier als in Marcus, zij het dat de negatieve stereotypering meteen betwijfeld wordt:

En daar hebben we Judas, de verrader. Door de geschiedenis heen is hij als ulthm kwaadaardig bestempeld. Is hij echt een slechterik, of is hij een slachtoffer van de omstandigheden?

(Terwijl Judas wordt geïntroduceerd verschijnt de acteur vriendelijk lachend op het scherm.)

De evangeliën zijn duidelijk: Judas is een slechterik. Er is geen ruimte voor genuanceerde reflectie op emoties of intenties. Dat had het antieke publiek ook enkel bevreemd. De lezers van biografieën van helden (waaraan de evangeliën in bepaalde opzichten verwant zijn) verwachtten dat een slechterik volledig slecht was. In *The Passion* worstelt Judas continu met zijn gevoelens: moet hij Jezus verraden of niet? De enige aanleiding voor deze interpretatie zou de spijt kunnen zijn die Matteüs noemt. Marcus zegt niets over Judas' intenties. Lucas en Johannes vullen aan: het komt door hebzucht en duivelse inspiratie. Een bredere bijbels-theologische verklaring zou kunnen zijn dat het misverstaan van het messiasschap van Jezus wordt geprojecteerd op Judas. Hij zou niet hebben begrepen wat Jezus voor ogen had, en zou daardoor teleurgesteld zijn geraakt (deze interpretatie komen we bijvoorbeeld ook tegen in *Jesus Christ Superstar*). In *The Passion* van 2011 wordt deze interpretatie ingebracht met behulp van het lied 'Ik leef niet meer voor jou' van Marco Borsato, dat door Judas wordt gezongen. Het lied functioneert als verklaring van Judas' handelen: Judas verraadt Jezus, omdat hij niet aan zijn verwachtingen kon voldoen. Wanneer dit lied gezongen is, zet de verteller de verschillende mogelijkheden naast elkaar:

Het verhaal vertelt het niet, maar misschien is Judas wel enorm teleurgesteld dat Jezus niet de revolutionaire volksleider is die hij had gewild. Misschien is het gewoon hebzucht of misschien is het zijn droevige lot. Na tweeduizend jaar is daar moeilijk iets over te zeggen.

Reflectie op de motivatie van Judas heeft te maken met de eerdergenoemde vereisten van het genre. Waar antieke literaire conventies vroegen om een sterke scheiding van goed en kwaad, vragen moderne conventies om empathie, emotie en nuance.

De originele verhaallijn wordt in grote mate gevolgd in *The Passion*. Een aantal zaken wordt toegevoegd of uitvergroot en met het oog op de eisen van het genre worden ook zaken weggelaten. Het psychologische proces van Judas is een nieuwe invulling van het bijbelse verhaal, maar net als in de evangeliën is het wel Judas die Jezus verraadt. Ook met betrekking tot de rollen van Petrus, Pilatus en Jezus worden de bijbelse evangeliën in grote lijnen gevolgd.

De thematiek van het origineel en de vertaling

De verhouding van het nieuwe product tot het origineel is met behulp van een aantal criteria te beschrijven. Het eerste betreft de verhouding tussen de verhaallijnen of de plots van het origineel en die van de nieuwe vertaling in

- ▲ Jezus, in *The Passion* 2012 vertolkt door Danny de Munk, staat in oranje gevangenskleding bij Pilatus.

Foto: Jean Pierre Heijmans/Eye to Eye

een ander medium. We zien dat het script van *The Passion* de gebeurtenissen uit het originele verhaal in grote lijnen volgt. Er worden scènes aan het verhaal toegevoegd, er worden zaken weggelaten, toch wordt de hoofdlijn gevolgd.

Een tweede punt dat bij de bepaling van de verhouding tussen origineel en nieuwe vertaling van belang is, is de thematiek. De originele plot of verhaallijn is de 'oppervlaktelaag' van het verhaal, de thematiek of betekenislaag is de dieperliggende laag. Een weergave waarin de plot van het origineel wordt gebruikt, is niet noodzakelijkerwijze ook een weergave waarin de thematiek van het origineel naar voren komt. De manier waarop in *The Passion* wordt omgegaan met de kruisiging, verschilt van die van de evangeliën. Dat betekent dat deze productie niet overal de originele thema's en betekenislagen gebruikt. Om het verschil tussen het origineel en de vertaling wat betreft de kruisiging inzichtelijk te maken, zullen we het bijbelse materiaal vergelijken met *The Passion* en een verklaring voor het verschil aandragen.

De brieven van Paulus zijn de oudste teksten in het Nieuwe Testament waarin

gesproken wordt over de kruisiging van Jezus. Paulus geeft nergens een overzicht van de gebeurtenissen en processen die tot de kruisiging geleid hebben: hij heeft het niet over Herodes of Pilatus, en ook niet over de (pijnlijke) aspecten van een kruisiging.¹ Het gaat Paulus om de betekenis die de kruisiging heeft, niet om de historische omstandigheden. Veelzeggend is Paulus' uitspraak in 1 Korintiërs 1:23:

(...) maar wij verkondigen een gekruisigde Christus, voor Joden aanstootgevend en voor heidenen dwaas.

Ook Marcus is vrij summier met informatie over de kruisiging zelf: 'Ze kruisigden hem' (Marcus 15:24). Nadat Marcus de diverse reacties heeft beschreven van mensen die bij het kruis staan, roept Jezus: 'Mijn God, mijn God, waarom hebt u mij verlaten?' (15:34). Waarna beschreven wordt hoe Jezus sterft: 'Jezus slaakte een luide kreet en blies de laatste adem uit' (15:37). Marcus geeft geen details. Matteüs evenmin, zijn versie verschilt weinig van de versie van Marcus.

Lucas volgt eveneens de plot van Marcus, maar voegt enkele details toe. Wanneer Jezus zijn kruis draagt, richt hij een laatste toespraak tot de huilende vrouwen die hem begeleiden (Lucas 23:28-31). Nadat hij gekruisigd is, bidt hij dat God het de mensen zal vergeven (23:34). Hij belooft een van de twee misdadigers het eeuwige leven (23:43), en zijn laatste kreet wordt in woorden weergegeven: 'Vader, in uw handen leg ik mijn geest' (23:46). Het narratieve effect van deze woorden is dat Jezus minder passief overkomt. Jezus lijkt zelfs enigszins onaangedaan door zijn kruisiging. Hij blijft – om het in literair-analytische termen te zeggen – de held van het verhaal, die de controle behoudt, zelfs aan het kruis.

De weergave van Johannes is wat dit betreft goed vergelijkbaar met de versie van Lucas. Wanneer Jezus aan het kruis hangt, heeft hij nog een kort gesprek met zijn moeder en 'de leerling van wie hij veel hield' (Johannes 19:26-27). Deze evangelist beschrijft zelfs hoe Jezus de situatie duidt als de vervulling van de Schrift: 'Toen wist Jezus dat alles was volbracht, en om de Schrift geheel in vervulling te laten gaan zei hij: "Ik heb dorst"' (19:28). In het evangelie van Johannes sterft Jezus niet met een luide kreet, maar zegt hij, de situatie theologisch duidend: 'Het is volbracht' (19:30).

Paulus noch een van de vier evangelisten beschrijft de gruwelijke praktijk van een kruisiging expliciet. Niets wordt er gezegd over de spijkers, het bloed en de pijn die horen bij een kruisiging.² Een kruisiging was een bekende straf voor terroristen en slaven. Voor de eerste christenen was het geen vraag *hoe*

een kruisiging plaatsvond, maar *waarom* Jezus deze straf moest ondergaan. Hoe kon het gebeuren dat Gods messias zo'n schandelijke dood moest sterven? De evangeliën bieden de lezers een antwoord op deze vraag. Voor de eerste christenen in een Joodse en Grieks-Romeinse omgeving was het een serieus probleem dat hun goddelijke leider werd gekruisigd, en de auteurs van het Nieuwe Testament leggen uit dat het onderdeel was van Gods plan. In de voorstellingen van de eerste christenen over de kruisdood van Jezus spelen thema's als eer en schaamte een belangrijke rol.

Nu naar *The Passion*. De naam van de productie is al veelzeggend in dit opzicht. Onderdeel van het evenement is de processie met een enorm wit neokruis dat door tientallen mensen door de stad wordt gedragen. Het arriveert op het plein op het moment dat de kruisiging staat te gebeuren. Dit kruis wordt echter niet gebruikt voor het naspelen van de kruisiging. Pilatus, die in deze fase ook de rol van verteller op zich neemt, stelt het publiek gerust: de kruisiging zal plaatsvinden buiten het zicht van de camera's. Hij zegt: 'Wie wil er nou op tv een bewezen onschuldige aan zo'n martelwerktuig zien sterven?' Hoewel er geen kruisiging van de hoofdrolspeler plaatsvindt, informeert Pilatus het publiek uitvoerig over de pijn die Jezus gehad moet hebben:

Een kruisiging begint met het kruis op de grond te leggen, waarna het slachtoffer erbovenop wordt uitgestrekt. Met een hamer worden er ijzeren pinnen van 18 centimeter lang hierin geslagen, dwars door de botten in de pols. Dan worden de benen zijwaarts gedraaid en wordt er een pin door beide enkels geslagen, achter de achillespees. Daarna wordt het kruis overeind gezet.

Wie is er nog niet misselijk?!

Doordat je aan je armen hangt, wordt het steeds moeilijker om je borstkas uit te zetten en lucht in je longen te zuigen. Je begint te stikken. Als Jezus zich afzet tegen de pin in zijn enkels, kan hij zich net genoeg oprichten om te ademen, maar dat doet natuurlijk verschrikkelijk pijn omdat zijn lichaamsgewicht op de vastgespijkerde voeten drukt. Uiteindelijk zal hij geen kracht meer in zijn benen en armen hebben om zijn lichaam op te drukken. Hij zal niet meer kunnen ademen. Doodsoorzaak: verstikking.

Hoewel de kruisiging niet wordt nagespeeld, is het fysieke lijden van Jezus een erg belangrijk thema in *The Passion*. Zijn lijden is een van de belangrijkste

- ▲ Terwijl Pilatus, vertolkt door Henk Poort in *The Passion* 2012, de pijnlijke details beschrijft, worden er op grote schermen afbeeldingen getoond van een gekruisigde Christus. De bloederige details worden hierbij niet vermeden.

Foto: Jean Pierre Heijmans/Eye to Eye

manieren om het publiek te betrekken bij het verhaal. Door de beschrijving van de pijn wordt geprobeerd medelijden met Jezus op te wekken, een onschuldig slachtoffer van zinloos geweld. De kruisiging krijgt daarmee een heel andere functie dan in de evangeliën. In onze tijd schaamt geen enkele christen zich voor de dood van Jezus aan het kruis. Iedereen weet dat hij aan een kruis stierf. Een kruis wordt direct geassocieerd met het lijden van Jezus, en niet met de straf voor gevaarlijke terroristen.

In de latere theologische tradities is het concrete lijden en sterven van Christus tot een hoofdthema uitgegroeid. Stilstaan bij het lijden aan het kruis is in het christendom belangrijk geworden, vooral binnen het piëtistische christendom. De meeste passiespelen uit de geschiedenis stammen uit zo'n theologisch milieu. En in zekere zin hebben de makers van *The Passion* deze christelijke doctrine als startpunt genomen en vertaald voor een gesecculariseerd publiek. De onschuld van Jezus en de vreselijke pijn die bij een kruisiging hoort, worden benadrukt om medelijden op te roepen voor Jezus van Naza-

ret. Dit thema in *The Passion* is strikt genomen minder bijbels dan vaak wordt gedacht.

Het verwerken van de thematiek van het origineel is een tweede criterium om de verhouding van een vertaling met het origineel te beschrijven. In het geval van *The Passion* moeten we concluderen dat er een zekere discrepantie is tussen de originele thema's en de thema's in de vertaling.

Historisch of modern

Een derde punt waarop we origineel en nieuwe vertaling met elkaar kunnen vergelijken, is de historische setting. Dit punt heeft niet direct te maken met geloofwaardigheid of betrouwbaarheid, maar biedt wel een interessant perspectief om een product te analyseren. In hoeverre ziet de gebruiker van het nieuwe product dat het origineel uit de Grieks-Romeinse periode stamt? En in hoeverre worden historische details consequent doorgevoerd?

Een beroemd recent voorbeeld van een historiserende setting is de film *The Passion of the Christ*. De regisseur, Mel Gibson, heeft veel tijd en geld beschikbaar gemaakt om het historische decor van Jezus' lijden zichtbaar te maken – tot aan de Arameessprekende Joodse gemeenschap van Jeruzalem toe (terwijl er thematisch juist grote verschillen aan te wijzen zijn tussen origineel en film). Bij *Jesus Christ Superstar* is het daarentegen vanaf het begin duidelijk dat de film een toneelstuk van een groep moderne Engelssprekende mensen is, terwijl het geheel zich afspeelt in een mediterraan landschap, en het ook duidelijk is dat het originele verhaal zich afspeelde in de Romeinse tijd.

In *The Passion* fietst Jezus, schenkt hij wijn uit een wijnfles en wordt hij gearresteerd door de ME. Wanneer hij terechtgesteld wordt, draagt hij de oranje kleding van een gevangene uit Guantanamo Bay. Deze moderne setting is in *The Passion* erg belangrijk. Het publiek moet het gevoel hebben dat wat er in het Jeruzalem van de eerste eeuw gebeurd is, ook gebeurd zou kunnen zijn in het Nederland van de eenentwintigste eeuw. De moderne inkleuring wordt vrij resoluut doorgevoerd door het hele stuk, al zijn er enkele uitzonderingen. In het geheel maakt de uitvoerige beschrijving van een Romeinse kruisiging een vreemde, anachronistische indruk. Ook in de weergave van de opgestane Christus wordt teruggerepen op de traditie: Christus verschijnt in stralend witte kleding, als een klassieke engel.

Het beoordelen van een non-printvertaling

De analyse van *The Passion* is een voorbeeld waarmee we willen laten zien hoe een non-printvertaling beoordeeld kan worden op effectiviteit en betrouwbaarheid. Op het gebied van effectiviteit kijken we naar doelstelling en doel-

- ▲ In de verbeelding van de opgestane Christus, hier Danny de Munk, wordt teruggegrepen op de traditie: Christus verschijnt in stralend witte kleding op de top van de Erasmusbrug. Dit beeld werd op het plein vertoond op grote schermen.

Foto: Jean Pierre Heijmans/Eye to Eye

groep in combinatie met het gekozen medium. Wordt het medium gebruikt op de manier waarvoor het bedoeld is, en sluiten het medium en de wijze van gebruik aan bij de verwachtingen van de doelgroep? Kortom: is het product geloofwaardig voor de doelgroep?

Betrouwbaarheid heeft bij producties met de Bijbel als basis vooral te maken met de verhouding tussen de geschreven bijbeltekst en plot en thematiek van de vertaling in een ander medium. We hebben twee aandachtspunten genoemd waarop een vertaling getoetst kan worden: de originele plot tegenover de plot van de nieuwe productie, en de thematiek van het origineel versus die van de vertaling.

Ten slotte hebben we het al dan niet consequent doorvoeren van een historische of moderne setting voor de plot als aandachtspunt genoemd; wanneer veel anachronismen voorkomen (hetzij in een antieke setting, hetzij in een moderne), neemt in elk geval de geloofwaardigheid, maar waarschijnlijk ook de betrouwbaarheid, af.

De vijf criteria samengevat

1. Wordt er in de nieuwe vertaling gehoorzaamd aan de regels van het gekozen genre?
2. Past het medium(gebruik) bij het gestelde doel en de beoogde doelgroep?
3. Wordt de originele plot/de originele verhaallijn gevolgd?
4. Worden de originele thema's en betekenislagen gebruikt?
5. Is de setting in de nieuwe vertaling (consequent) historisch of modern?

De deelname van het Nederlands Bijbelgenootschap in het project *The Passion* is niet onomstreden. Veel mensen zijn er zeer enthousiast over, omdat het het lijdensverhaal op een nieuwe en intrigerende manier onder de aandacht weet te brengen. Anderen hebben bedenkingen: voert het niet te ver weg bij het origineel? Door de hier geboden analyse wordt deze ambiguïteit blootgelegd en voor zover mogelijk geobjectiveerd. Het is duidelijk dat *The Passion* in zijn plot op de evangeliën geënt is. Qua thematiek is het niet strikt bijbels, maar volgt het wel in het spoor van een bijbels-theologische lijn die voor de meeste christenen van vandaag meteen herkenbaar is. En door de vertaalslag wordt een poging ondernomen om de hedendaagse kijker – christen en niet-christen – aan het denken te zetten over relevante vraagstukken.

Noten

- 1 Pilatus wordt alleen genoemd in 1 Timoteüs 6:13: 'Ten overstaan van God, die alles in leven houdt, en Christus Jezus, die voor Pontius Pilatus een krachtig getuigenis heeft afgelegd, draag ik je op ...' De auteur verwijst hier wel terug naar een concrete gebeurtenis in het proces dat leidde tot de kruisiging. Het is echter waarschijnlijk dat Paulus niet de auteur van deze brief is. Een leerling van Paulus heeft de brief onder zijn naam geschreven, en was voor deze traditie wellicht zelfs afhankelijk van de evangeliën.
- 2 De spijkers worden alleen genoemd in het verhaal van Thomas, maar daar ligt de nadruk juist op de opgestane Christus, in plaats van de lijdende.

Geraadpleegde literatuur

R. Hodgson & P.A. Soukup (eds.), *From One Medium to Another*, New York 1997.

J.S. Holmes, 'Rebuilding the Bridge at Bommel. Notes on the Limits of Translatability' in: J.S. Holmes, *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*, Amsterdam 1988, 45-52.

M. Klomp & M.J.M. Hoondert, "'De straten van Gouda zijn ons Jeruzalem!'" Een populaire Passie op het marktplein' in: *Yearbook for Liturgical and Ritual Studies* 28, Tilburg/Groningen 2012.

P.A. Soukup & R. Hodgson (eds.), *Fidelity and Translation*, New York 1999.

Dr. R. Buitenwerf is manager van de afdeling Vertalen en Bijbelgebruik van het Nederlands Bijbelgenootschap.

Drs. S. van Dijk is wetenschappelijk medewerker op het gebied van bijbelgebruik bij het Nederlands Bijbelgenootschap.

Beide auteurs zijn dikwijls betrokken bij vertalingen in andere media dan print.

Wanhoop en hoop!

Een alfabetische vertaling van het boek Klaagliederen

Roelof van der Spuy

Klaagliederen is niet het meest populaire boek in de Bijbel. Daarom is het belangrijk dat de vertaling het bijzondere karakter van dit boek duidelijk maakt, zodat de lezer het met meer interesse zal lezen.

In dit artikel wil ik aandacht vragen voor een brontekstgetrouwe vertaling van dit bijbelboek in het Afrikaans die de unieke kenmerken van de brontekst op een natuurlijke manier in de doeltaal weergeeft.

Het boek Klaagliederen is niet alleen waardevol vanwege de boodschap van hoop voor hopeloze mensen, maar ook vanwege de poëzie en structuur van het boek. Met een zogenoemde alfabetische vertaling is het mogelijk om de bijzondere kenmerken van dit boek expliciet te maken, en daarmee het leesplezier te vergroten. De lezer moet aangesproken worden door de boodschap, maar daarnaast ook de schoonheid en het vakmanschap kunnen zien waarmee het boek is samengesteld.

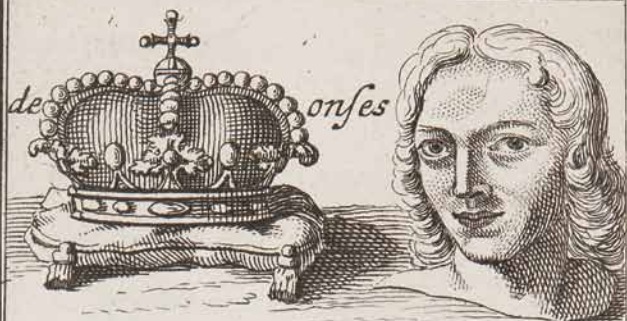
Het acrostichon handhaven

Het bijbelse klaaglied dat wij aanduiden als acrostichon, heeft een vorm met een specifiek begin en einde. De klager klaagt van begin tot eind, van A tot Z, of, zoals het Hebreeuws het zegt: van Alef tot Taw. De alfabetische structuur stelt een grens aan de klacht, maar laat tegelijk zien dat de klager alles gezegd heeft wat gezegd moest worden. De klacht is van A tot Z gegaan, van begin tot eind, van Alef tot Taw!¹

Is het belangrijk om het acrostichon, oftewel de alfabetische structuur van de tekst, in een vertaling te handhaven? Vanuit drie verschillende invalshoeken zal ik betogen dat dit inderdaad belangrijk is.

In de eerste plaats verwijs ik naar de zogenoemde *relevance theory* van E.A. Gutt. In een vertaalwetenschappelijke studie werpt Gutt zijn *relevance theory* op als het kader waarbinnen alle aspecten van communicatie bij elkaar komen. Hij verwijst naar ‘aanwijzingen voor de communicatie die gebaseerd

Klaag-liederen Jerem. 5. V. 16. 17. ¹⁰⁸

is afgevallen, o Wee nu onfer dat wij
foo gefondigt hebben!

daarom is ons mat, om dese

dingen fijn

ter geworden.

De kroonis van ons hoofst, wij fijn van 't pad geweken,
Merom is t' herte mat, en d'ooogen fijn besweken.

▲ Klaagliederen, uit: *De kleine print-bybel* [...], Amsterdam 1720.

Foto: NBG/Sandra Haverman

zijn op poëtische kenmerken zoals klank¹ als een voorbeeld van niet-linguïstische aspecten die een onmisbare bijdrage leveren aan de communicatie en die, daaruit voortvloeiend, ook invloed hebben op de vertaling van poëzie. Op grond hiervan mag geconcludeerd worden dat de vorm waarin een boodschap gegoten is, niet verwaarloosd mag worden, en zo mogelijk in vertaling gehandhaafd dient te blijven.²

Ten tweede wil ik wijzen op de oudste vertalingen, zoals de *Septuaginta*, de *Pesjitta* en de *Vulgata*. In deze vertalingen is de alfabetische structuur van de Klaagliederen gehandhaafd. A. Pietersma schrijft daarover: ‘Er is geen twijfel over mogelijk dat de alfabetische structuur van Klaagliederen 1-4 in de *Pesjitta* en de *Vulgata* speciale aandacht heeft gekregen.’ En over de *Septuaginta* zegt Pietersma: ‘De meeste tekstgetuigen van Klaagliederen 1-4 hebben de Hebreeuwse alfabetische strofes gemarkeerd met de namen van de Hebreeuwse letters (in Grieks schrift).’³

Een derde argument dat ik wil aanvoeren om de alfabetische structuur te handhaven, is het volgende. Om de communicatieve waarde van de structuur van een tekst aan te tonen, kunnen we wijzen op de driedelige alfabetische structuur in Klaagliederen zelf, namelijk in hoofdstuk 3. E. Assis redeneert overtuigend: ‘Het stilistische fenomeen van het acrostichon moet op dezelfde manier behandeld worden als elke andere stijlform die aanspraak maakt op het “inner life”. Literair onderzoek houdt zich bezig met de manier waarop de stijlform van een narratief het “inner life” van de personages bepaalt.’

Met het driedelige alfabetische patroon in het derde lied legt de dichter de focus van het hele boek op dit hoofdstuk, het enige hoofdstuk waarin duidelijk over hoop gesproken wordt.⁴

Deze argumenten geven aan dat het voor het juist weergeven van de boodschap van het boek van groot belang is om de stijl en de structuur van het oorspronkelijke gedicht zo goed mogelijk weer te geven.

Als daarom besloten wordt de alfabetische structuur in de vertaling te handhaven, moet er een antwoord gevonden worden op de vraag hoe die structuur dan het beste weergegeven kan worden. De makkelijkste oplossing is die van de *Statenvertaling*, die alleen de getranscribeerde Hebreeuwse letters in de tekst plaatst (Klaagliederen 1:1-3).

¹ *Aleph*. Hoe zit die stad zo eenzaam, die vol volks was, zij is als een weduwe geworden, zij, die groot was onder de heidenen, een vorstin onder de landschappen, is cijnsbaar geworden.

² *Beth*. Zij weent steeds des nachts, en haar tranen *lopen* over haar kinnebakken; zij heeft geen trooster onder al haar liefhebbers; al haar vrienden hebben trouwelooslijk met haar gehandeld, zij zijn haar tot vijanden geworden.

³ *Gimel*. Juda is in gevangenis gegaan vanwege de ellende, en vanwege de veelheid der dienstbaarheid; zij woont onder de heidenen, zij vindt geen rust; al haar vervolgers achterhalen ze tussen de engten.

Een andere mogelijkheid is om zo te vertalen dat de alfabetische structuur in de doeltaal weergegeven wordt. Dit is wel makkelijker gezegd dan gedaan. In de praktijk is gebleken dat het de best werkbare optie is om het alfabet van de doeltaal te volgen, met uitzondering van de letters die in de doeltaal minder vaak gebruikt worden.

Voor een vertaling van de Bijbel in het Afrikaans betekent dit dat er vier letters buiten beschouwing gelaten kunnen worden. Die letters worden namelijk vooral voor leenwoorden gebruikt. Dit zijn de letters C, Q, X en Z. Zonder deze letters blijven er 22 letters over die gebruikt kunnen worden, net zo veel als er medeklinkers zijn in het Hebreeuws. Deze keuze voor het gebruik van bepaalde letters wordt in voetnoten aangegeven, zodat de lezer daar ook van op de hoogte is.

Structuur van het boek Klaagliederen

Het boek Klaagliederen heeft een bijzondere structuur. Het hele boek bestaat uit vijf hoofdstukken poëzie, die ieder voor zich een gedicht vormen. Elk hoofdstuk heeft een structuur die gebaseerd is op de letters van het Hebreeuwse alfabet.

Het eerste, tweede en vierde hoofdstuk hebben elk 22 strofen van één versregel (dat zijn dus 22 verzen). Het derde hoofdstuk heeft ook 22 strofen, maar elke strofe heeft hier drie versregels, in totaal dus 66 versregels (66 verzen). Het vijfde en laatste hoofdstuk heeft ook 22 strofes van één versregel, maar opvallend is dat dit hoofdstuk geen alfabetische structuur heeft.

De structuur van het boek geeft duidelijk aan dat de kern van het boek ligt in het derde hoofdstuk, waar een drievoudige alfabetische structuur te vinden is. Op deze plaats komt ook de boodschap van hoop het duidelijkst naar voren. *De Nieuwe Bijbelvertaling* (NBV) heeft dan ook een zeer passend opschrift boven dit hoofdstuk gezet: ‘Wanhoop en hoop’.

Klaagliederen 3:22-24 luidt in de Afrikaanse *Alef-Taw Vertaling* (ATV):

- ²² In sy liefde het EK IS⁵ ons bewaar! Daar is geen einde aan sy verbondsliefde nie!
- ²³ In die môre is dit weer nuut. U getrouheid is so groot!
- ²⁴ In my hart troos ek myself: EK IS is aan my kant, daarom plaas ek my vertrou op Hom.

Hoewel de focus dus ligt op deze kern van het boek, heeft het boek als geheel ook een opbouw. Die loopt uit op de laatste twee verzen, waarin de dichter stelt dat als God ons niet naar zich toekeert, wij ten diepste niet bekeerd zullen zijn. En als God ons niet vergeeft, kunnen wij niet aan zijn woede ontkomen.

Klaagliederen 5:21-22 in de ATV:

- ²¹ EK IS, draai ons om na Uself, dat ons kan terugkeer, maak alles nuut soos in die ou tyd,
- ²² want as U ons heeltemal verwerp, bly U woede oor ons sonder perke!

Uitdagingen van een alfabetische structuur

Wanneer de vertaler de alfabetische structuur van een tekst wil handhaven in de vertaling, komt hij voor bijzondere uitdagingen te staan om de tekst om te zetten in de doeltaal. De vertaler moet niet alleen een geschikt equivalent van een begrip vinden, dat equivalent moet ook nog eens met de juiste letter beginnen.

Er zijn verschillende manieren om een dergelijke uitdaging aan te gaan. De volgende vertaaltransformaties kunnen gebruikt worden:

- werkwoorden weergeven als zelfstandige naamwoorden;
- herschikking van versregels of gedeelten daarvan;
- verandering van de grammaticale categorie van een zinsdeel;
- explicitering van impliciet aanwezige informatie;
- toevoeging van kleine woordjes.

Werkwoorden weergeven als zelfstandige naamwoorden

Om in Klaagliederen 1:19 met een U te kunnen beginnen, is het werkwoord *qarati*, ‘ek het uitgeroep’, weergegeven met het zelfstandige naamwoord ‘uitroep (van my)’.

- NBV Ik riep om mijn minnaars, maar zij lieten mij in de steek.
- ATV Uitroep van nood gaan uit na my minnaars, maar hulle het my in die steek gelaat.

Herschikking van versregels of gedeelten daarvan

Het alfabetische patroon in Klaagliederen 1:20 geeft aan dat het vers met een V moet beginnen. Omdat in de tweede versregel van dit vers een geschikt woord met een V staat, is het eerste zinsdeel van de tweede versregel in de eerste versregel gebruikt.

- NBV HEER, zie mijn ellende: mijn ingewanden staan in brand,
mijn hart wordt verscheurd, omdat ik zo opstandig ben geweest.
ATV Verpletter is ek, o EK IS, sien my ellende! My maag die draai,
my hart klop ontsteld in my binneste omdat ek so opstandig was.

Verandering van de grammaticale categorie van een zinsdeel

In Klaagliederen 3:29 is een causatieve zin veranderd in een retorische vraag:

- NBV Laat hij zich neerwerpen en stof likken, misschien is er hoop.
ATV Kan hy, selfs as hy in die stof byt nog bly hoop?

En in Klaagliederen 2:12 wordt het woord ‘mamma’ opgenomen binnen de directe rede:

- NBV Ze blijven hun moeders vragen: ‘Is er geen brood en wijn?’
ATV ‘Mamma,’ smeeek die kinders, ‘is daar nie iets is om te eet en te drink nie?’

Explicitering van impliciet aanwezige informatie

Om in Klaagliederen 1:4 de versregel met een E te kunnen beginnen, is vertaald: ‘Eensaam is die paaie.’ Het woord ‘eenzaam’ komt niet expliciet voor in de Hebreeuwse tekst. Maar het gaat daar wel over verlaten wegen, waarop geen reizigers zijn die op weg zijn naar een feest. Het woord ‘eenzaam’ voegt dus geen nieuwe informatie toe, maar maakt expliciet wat impliciet al in de tekst aanwezig is.

- NBV De wegen naar Sion treuren, er zijn geen feestgangers meer.
Haar poorten liggen verlaten, haar priesters zuchten,
haar meisjes zijn bedroefd. En zijzelf: bitter is haar lot.
ATV Eensaam is die paaie na Sion. Hulle treur omdat daar geen feestgangers is nie.
Al haar poorte is verlate, haar priesters sug,
haar jong vroue is hartseer, sy het ’n bitter lot.

Het Hebreeuwse *al elè* in Klaagliederen 1:16 kan vertaald worden met ‘daarom’. In de ATV is het weergegeven met ‘redes’. ‘Redes vir my gehuil’ is een explicitering van het Hebreeuws.

NBV Hierom ween ik, hierom baden mijn ogen in tranen.

ATV Redes vir my gehuil, ...

In hoofdstuk 3:13-15 zijn impliciete gedachten expliciet gemaakt, zodat de letter F gebruikt kon worden.

NBV Hij treft mij in het hart met de pijlen uit zijn koker.

Dag na dag moet ik het ontgelden in het spotlied van mijn volk.

Hij verzadigt mij met bittere kruiden, hij geeft me alsem te drinken in overvloed.

ATV Folterpyle van EK IS het my diep getref.

Felle spot van al my mense het ek ervaar. Hulle spotliedjies hoor mens die hele dag lank.

Feesmaal van bitterheid, ja, tot versadiging het hy my bitterals laat drink.

Toevoeging van kleine woordjes

In Klaagliederen 2:4 is ter wille van de alfabetische structuur het woordje ‘en’ toegevoegd. Zo kon het vers met een E beginnen.

ATV En met sy regterhand het Hy soos die vyand sy boog gespan en aangelé,

In Klaagliederen 3:19-21 is als uitroep van verbazing het woordje ‘Hoe’ toegevoegd, zodat de versregels met een H konden beginnen.

NBV Gedenk mijn nood en mijn zwervend bestaan, de alsem en het gif.

Telkens als ik mijn lot overdenk, ben ik diep terneergeslagen.

Toch geef ik de hoop niet op, want hieraan houd ik vast:

ATV Hoe galbitter, soos gif, is die gedagtes aan my lyding as vlugteling.

Hoe maal dit in my gedagtes, dit maak my depresief!

Herinneringe aan wat was, gee my weer hoop:

Conclusie

In dit artikel heb ik geprobeerd aan te tonen dat de alfabetische structuur van de brontaal wel in een vertaling weer te geven is, al is het niet altijd makkelijk. Het is mijn wens dat deze poging een bescheiden bijdrage zal leveren aan de kennis van de lezer over de unieke literatuur binnen het Woord van God.

Noten

- 1 M. Buber, *Tales of the Hasidim*, New York 1991. Op 26 September 2009 gelezen op <http://www.jhom.com/topics/letters/editor.html#1>: “‘Why on the Day of Atonement is the list of confession of sins arranged in alphabetical order?’” He replied: “‘If it were otherwise, we should not know when to stop beating our breasts. For there is no end to sin, and no end to the awareness of sin, but there IS an end to the alphabet.’”
- 2 E.A. Gutt, *Translation and relevance. Cognition and context*, Manchester 2000.
- 3 A. Pietersma, ‘The acrostic poems of Lamentations in Greek translation’ in: L. Greenspoon & O. Munnich (eds.), *VIII Congress of the International organization for Septuagint and cognate studies, Paris 1992*, O. SCS 41, Atlanta 1995, 183-201.
- 4 E. Assis, ‘The Alphabetic Acrostic in the Book of Lamentations’ in: *The Catholic Biblical Quarterly* 69 (2007), 710-724.
- 5 Omdat JHWH zichzelf in Exodus 3:14 aan de mens bekend heeft gemaakt als ‘*Ek is wat Ek is*’ en hij daarna zegt: ‘sê aan die Israeliete EK IS het jou gestuur’ gaat deze studie ervan uit dat ‘EK IS’ een goede en moderne weergave is van wat God met zijn naam JHWH bedoelde.

Geraadpleegde literatuur

- U. Bail, ‘Spelling out No-Where. Lamentations as a textual space of survival’ in: *Lectio Difficilior* (2003), 1-9.
- C.A. Gieschen, ‘The Divine Name in Ante-Nicene Christology’ in: *Vigiliae Christianae*, Vol. 57, No. 2 2003, 115-158.
- D.F. O’Kennedy, ‘Die Goddelike Naam’ in: *OTE* 20/1 (2007), 185-200.
- R. van der Spuy, ‘Hebrew Alphabetic Acrostics. Significance and Translation’ in: *OTE* 21/2 (2008), 513-532.

Dr. R. van der Spuy is postdoc onderzoeker in antieke talen en bijbelvertalingen aan de Noordwes-Universiteit van Zuid-Afrika en lid van Wycliffe Bijbelvertalers.

Dit artikel is vertaald uit het Afrikaans door drs. A.M. Bol-Drieënhuizen. Zij is al vertaalwetenschapper werkzaam bij het Nederlands Bijbelgenootschap.

Hoofstuk 3:16-33

Derde lied: Wanhoop en Hoop!

- ¹⁶ Geen hoop het ek gehad nie. Hy het my laat klippe kou.
- ¹⁷ Geen vrede het ek meer gehad nie; ek het die goeie tye vergeet.
- ¹⁸ Geen vonk van lewe het in my oorgebly nie; ja, ook nie my hoop op EK IS nie.
- ¹⁹ Hoe galbitter, soos gif, is die gedagtes aan my lyding as vlugteling.
- ²⁰ Hoe maal dit in my gedagtes, dit maak my depressief!
- ²¹ Herinneringe aan wat was, gee my weer hoop:
- ²² In sy liefde het EK IS ons bewaar! Daar is geen einde aan sy verbondsliefde nie!
- ²³ In die môre is dit weer nuut. U getrouheid is so groot!
- ²⁴ In my hart troos ek myself: EK IS is aan my kant, daarom plaas ek my vertrouwe op Hom.
- ²⁵ Ja, EK IS is goed vir hulle wat op Hom bly hoop, vir die mens wat na sy wil vra.
- ²⁶ Ja, dit is goed om stil te wees en op die redding van EK IS te wag.
- ²⁷ Ja, dit is goed vir 'n mens om sy las te dra as hy nog jonk en sterk is.
- ²⁸ Kom laat hy eenkant sit en geduldig wees as God hom 'n las oplê.
- ²⁹ Kan hy, selfs as hy in die stof byt nog bly hoop?
- ³⁰ Kom laat hy sy wang draai om geslaan te word, tot hy die veragting nie meer kan vat nie.
- ³¹ Lankmoedig is die Here, hy vewerp 'n mens nie vir altyd nie.
- ³² Liefde sonder maat bewys Hy, al het Hy die ellende laat kom.
- ³³ Lyding en ellende is nie sy hartewens nie.

Aankondiging nieuwe uitgaven

Nederlands Bijbelgenootschap

Pasen met de Zandtovenaar

▲ Omslag *Pasen met de Zandtovenaar*.

Met dit prachtige full colour cadeauboek *Pasen met de Zandtovenaar* kun je het paasverhaal op veel manieren beleven. De kunstige zandtekeningen van Gert van de Vijver gaan samen met bijbelteksten uit het paasverhaal. Bij het boek is de dvd geleverd waarop je de Zandtovenaar in actie kunt zien; bekende artiesten, onder wie Charly Luske en Hind, zorgen voor de muzikale omlijsting. In het boek is een interview met Van de Vijver opgenomen.

ISBN 978 90 8912 060 1

Prijs € 9,95

Marijke ten Cate – Het graf is leeg – miniboekje

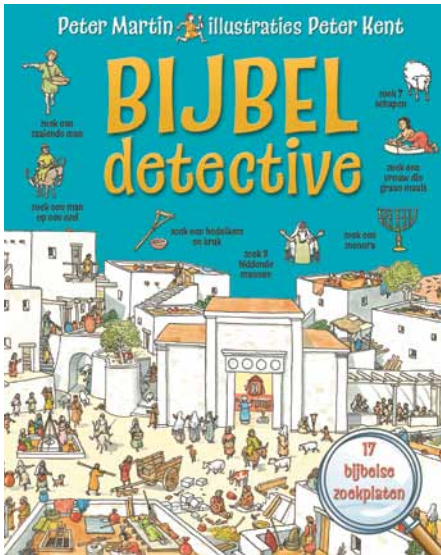
▲ Omslag *Het graf is leeg*.

In dit miniboekje wordt het verhaal verteld over Jezus, die moest sterven en opstond uit het graf. Het verhaal verscheen eerder in de *Prentenbijbel* en is de mini-uitgave van het prentenbijbelboekje *Het graf is leeg*.

ISBN 978 90 8912 056 2

Prijs € 5,90 (set van 2 boekjes)

Bijbeldetective

▲ Omslag *Bijbeldetective*.

Bijbeldetective: een kijk- en zoekboek met zeventien kleurrijke gedetailleerde platen uit de wereld van de Bijbel. Om de grote platen heen staan allerlei leuke weetjes en zoekopdrachten. Zo leer je een heleboel over de Bijbel. Voor nieuwsgierige kinderen vanaf 8 jaar (maar ook voor volwassenen erg geschikt!).

ISBN 978 90 8601 116 2

Prijs ca. € 9,95

